I

Життя далекосхідних українців зовсім не висвітлено досі як слід, а там, де й висвітлено, то хибно, з викривленням в цей чи той бік. Так, російська література взагалі замовчує й затирає це питання, і хоч твори російських письменників про Далекий Схід (ось як твори Фадєєва та інших) рясніють українськими іменами й українським фольклором (бо без цих імен і цього фольклору немає Далекого Сходу!), як рябіє і вся історія цього краю, надто ж історія громадянської війни на Далекому Сході українськими прізвищами героїв, народних ватажків, прославлених на всю російську імперію, одначе ніде в російській літературі не побачите натяку, що це українське, що це український народ, шо це герої України, Ні навпаки, скрізь той самий галас, за Леніним, про край "нашенський". про народ "нашенський" — цебто російський.

Забуті своїми...

Нічого в тому дивного. Бо основне питання російської політики на Далекому Сході — русифікація його за всяку ціну, аж до фальсифікації статистичних переписів включно. Так було за царату, так і за совєтів, із тією тільки різницею, що там, де царським чиновникам не підіймалась все-таки рука в питанні зумисного виправлення статистичних всенародних переписів, то в совєтів вона, тая рука, "не дрогнула". Отже, пізнати правду з російських джерел було годі.

А з українських... Дослідженням своїх земляків і висвітленням життя нашого народу не можемо нахвалитись. Із загальної — і то давньої — історії ми багато, може, навіть занадто, пишемо, фантазуємо, "досліджуємо", але не з недалекого й конкретного, з живого, сьогоднішнього дня... Ні белетристика, ні поезія, ні малярство, ні історіографія, пі драматургія, ні кіно, ні інші засоби відображення життя нашої нації не можуть відзначитися бодай одним твором про

Далекосхідну Україну. Ми пишемо про все — і про доктора Гальванеску (Смолич) і навіть про Алтай (Гжицький), тільки не про життя, скажімо, яких 1,5 мільйонів українців, то справді завоювали цей велетенський край.

На жаль, українська література про Далекосхідну Україну нічим не може нахвалитись. Мавши нагоду й можливість протягом майже шести років знайомитись із життям українців на тих притихоокеанських землях, я хочу поділитися своїми враженнями, своїми спостереженнями та й висновками на основі цих спостережень.

Початок колонізації

Експансія російського народу на землю Далекого Сходу, або, як казали, на "Зелений клин", сягає десь у 70 —80-ті роки минулого сторіччя. Після підписання Пекінської угоди перед царським урядом виринуло питання опанувати ті безконечно далекі й безконечно дикі пущі та нетрі біля Тихого океану, заволодіти ними по-справжньому, заволодіти людьми, посісти. Особливо після того, як Китай, зрікшись прав на ті приуссурійські та приамурські землі, згідно з Пекінською угодою, фактично взяв курс на присвоєння їх шляхом живої й нібито приватної експансії китайського й маньчжурського (та й корейського) народів, що мали потроху посісти все ліпше і створити більшість у цьому краю, давши таким чином йому китайський колорит, і зробити його дійсними китайськими землями. З огляду на те царський уряд вдався до такої ж самої політики, закликаючи і всіляко заохочуючи сміливих з європейської частини імперії.

Чому українці?

З росіян, охочих іти на ті невідомі й тяжкі для опанування землі було мало. Взагалі треба сказати, що російський матеріал і тут, як і в інших випадках, був для нього не придатний. Міг задовольнити ратай і вояк витривалий і випробуваний. Потрібний був той, хто любить володіти

землею (як землею), хто тієї землі уміє доглядати і триматися на них, накладаючи за них головою.

Це основна причина, чому царат використав Україну, українську селянську стихію, всіляко схиляючи українське селянство до експансії Сибіру аж десь під "Країну вранішнього сонця".

Другим мотивом була, безперечно, національна політика царату — розміщувати й розпорошувати українців між іншими племенами імперії з метою асиміляції, з тим. щоб створити єдиний "русский" народ.

Причини української еміграції

Щодо причин, які штовхали український народ до цієї земельної емансипації, то це було малоземелля України, поруч з отим внутрішнім "куркульським" змаганням захоплювати й освоювати землю. Так і вирушили українці навколо земної куш всіма морями й суходолом, на край світу. Епопея надзвичайних масових мандрівок у незнані краї, в невідомі землі, й героїчних змагань на місці з дикою природою, чужими племенами і первісною фауною, зазнаючи всяких злиднів і пригод... Хіба ж це не тема для українського Кіплінга!

У мандрах за щастям

Наскільки ж це була потужна експансія українського народу землі, свідчить її тривалість, масовість і добровільність в основі. Так, у російських матеріалах на цю тему розповідається, між іншим, і про таку цікаву подробицю, як їхали полтавці суходолом на волах із України на Зелений Клин (це майже 12 тисяч км); везли вони із собою майно, і було їх так багато, що це здивувало населення місцевостей, де ці шукачі щастя зупинялися. Люди витюгикували, мовляв, як же Вас і багато! А дядьки з гумором відповідали: "Еге, там їде ще більше! Вся Полтавщина і сам губернатор із нами".

Оповідання про ці мандри мені доводилось чути від живих людей, від дідів, що пройшли цей шлях суходолом, переправлялись через Байкал "паромом" і добирались до химерної землі, туди, "де їх ще не було..." Так само, як і оповідання тих, що пливли на Зелений клин водою — вирушивши з Одеси через Босфор і Суец, обпливали навколо світу... Це тільки уявити!.. Не то новітні добровільні галерники, не то конкістадори! Коли слухаєш живих свідків, про перейдені шляхи, подолані перешкоди, нелюдські труднощі в цьому змаганні за щастя й добробут — мимохіть спадає на думку: скільки тут тем для поем і романів, для справжньої великої літератури, в цій земельній експансії українського народу.

Колись і нині

Справжня колонізація Далеко Сходу почата потужними хвилями полтавців, киян, катеринославців, це завоювання земель отими безробітними арміями з України.

Там, де нині розташувалися великі міста, перші українці застали ще не заселені місця. Так, на землях теперішнього крайового осередку Хабаровська стояла лише одна поштова конторка; вона ж і урядова станція, біля якої, до речі, тигри весь час крали вартових ночами. На місці ж безлічі теперішніх сіл був дикий, первісний, непрохідний праліс.

Всі тії труднощі, оті змагання українського народу на цих землях, найперше зі стихією за землю, не можна ні з чим порівняти, хіба тільки з війною, де перевага була на боці стихії, а люди гинули, як мухи, з голоду і холоду...

Нині ж це квітучий край! І хто б там що казав, таки — український край.

II

Що таке Зелений Клин. Його географічно-господарське значення

Величезний простір так званого Далекосхідного краю (території, де могла б вміститись мало не ціла Європа), з погляду сільськогосподарської колонізації, на 70 — 80 % абсолютно не родючий і залишається ще й нині пустелею. Зате ті землі, які для господарства придатні, заселені досить щільно. Це смуга понад Середнім Амуром та понад Уссурі. В широчінь — це вузька ділянка — від Амура, що становить кордон із Маньчжурією, і вглиб до нетрів, вона сягає в середньому 100 — 120 км. Так само і понад Уссурі. Зате в довжину тягнеться на якихось 2 тисячі км уздовж залізниці від західного кордону на схід до Хабаровська і від Хабаровська повертає на південь до Владивостока.

Етнографічні відомості

Ось ця смуга, ці землі над Середнім Амуром та Уссурі й заселені в основному українцями, що становлять тут абсолютну більшість, коли виходити з фактичного стану, а не з тенденційної, кульгавої російської (а особливо совєтської) статистики. Так, згідно з брошурою "Дальневосточный Край", видання акційного видавництва "Книжное дело", все населення ДСК в межах колишньої Дальнєвосточної республіки на 1925 рік складалося щось із 3,5 млн осіб. З них українців (за тими ж даними) понад 1 млн. Далі йдуть росіяни — біля 800 тис, корейці — біля 600 тис, китайці — десь біля 400 тис. Решта — туземні племена, що деякі з них налічують лише по якихось 200 чоловік (як ось плем'я Удеге).

Українці в далекосхідному краю

Але ці дані про співвідношення на весь колосальний край у цілому; коли ж узяти співвідношення в отій густо заселеній сільськогосподарській смузі (найбільше, а може, і єдино придатний для колонізації сільськогосподарської), що є основою всього краю, то тут чисельна перевага на боці українців. А маємо багато районів — і то

основних сільськогосподарських районів, де українське населення становить сто відсотків.

Отже, серед населення Приамур'я і Уссурійського краю українці мають більшість. Особливо, коли взяти до уваги тенденційність совєтської статистики, тенденційність методу проведення перепису, коли за всяку ціну намагалися зменшити число українців, зараховуючи їх до росіян. Так, за перепису 1937 р. ми спостерігали, як доходило до суперечок між агентами Статбюро й переписуваним населенням; особливо з нами трапилось подібне, й ми мусили доводити свою національну приналежність дискусійним порядком.

Міське і сільське населення

Все населення цих земель можна розподілити на дві категорії: на постійне й на плинне. Хто не пам'ятає крику совєтської преси про текучість населення у містах далеких північно-східних околиць. Це якраз стосується Далекосхідного краю в першу чергу. Москва відряджала туди силу чиновників, партійних і безпартійних, але вони здебільшого не трималися там. Про Хабаровськ навіть була серед його мешканців приповідка, що в цім місці є все, крім хабаровців, і що це заїздок туристів і "літунов". Так і з іншими містами та різними будівельними об'єктами. Населення цих міст і об'єктів, формально становлячи якийсь відсоток у загальній статистиці, в той же час не є стале, а плинна частина.

Стале ж населення — це сільське населення, основа краю. І те населення — українське у своїй абсолютній більшості. Це варта цікавості подробиця.

Заслуговує на увагу подібність цього краю до наддніпрянської України щодо розселення національностей. Як і в Україні, село українське. Місто ж... місто, лихо його знає й чиє; тут напхано чиновників всіх національностей. Звичайно, і в місті чималий відсоток

[українців], але вони губляться в цьому російсько-китайсько-корейсько-жидівсько-тунгуському конгломераті.

В цьому, як і ще в дечому, Далекосхідний край подібний до Великої України.

Отже, основа краю — це українське село. Це так же впадає в око, як і те, що основою так званого ОКДВА* був український вояк із Великої України; він же став основним матеріалом для всіх прикордонних частин там, при совєтах, рівно ж, як й українці — і селяни та інтелігенція з Великої України — становили основні маси в концентраційних таборах Дальлагу та Бамлагу. Але про це слід згадувати тут хіба що тільки тому, що значна частина всіх цих довезених українців згодом осідала в краю, чи то демобілізуючись з армії, чи виходячи з таборів, — і, таким чином, доповнювала число українців, постійних мешканців на цих землях.

Наче в Україні...

Коли їхати Далекосхідним краєм із заходу на схід до Хабаровська, а потім на південь до Владивостока, то, що зразу звертає на себе увагу, — це назви сіл, районів і станцій. По всій цій території рябіють Полтавки, Чернігівки, Київки, Катеринославки, "України"...

Україною ще до революції звалась і зветься ще й тепер станція між Свободним і Катеринославкою. Крім його, на Амурі, на межі районів Архангельського і Буреїнського, є ще село Україна Української сільради. Чернігівських районів на ДВК аж два — один на Амурі, другий — на Уссурі. Так само два Київських райони. В самій столиці краю частина її звалась і зветься Українською Слобідкою. Потім пішли різні Переяславки, Новокиївські Ували, Українські Іванівки і т. д. Є ще, пак, і Катеринославський район. Вірніш — був, бо совєти згодом перехрестили його в Кагановичівський.

Це все назви найбільш яскраві, дані до революції самими переселенцями й не змінені й дотепер. Пізніше, уже за совєтів, до них почали долучатися нові осідки, при совєтах засновані й замешкані, — "Червоні України", "Червоні Армії", "Червоні Зорі" тощо. Це нові українські назви, привласнені новими мешканцями, здебільша здемобілізованими прикордонниками та чер-воноармійцями, що вирішили осісти на ДВК, та й новими переселенцями.

Ті назви — це зовнішній вияв українськості Приамур'я та Уссурійського краю. Але в селищах тих під тими ж назвами (як і під усіма менш яскравими) живе справжній український народ.

III

Основна частина корінного українського населення Далекосхідного краю — це хлібороби. Колись вони були ще й уссурійськими й приамурськими козаками; пізніше стали просто хліборобами. Значну роль у їхньому господарстві відігравало й відіграє бджільництво, тваринництво, садівництво й городництво.

Кліматичні умови Приамур'я, особливо надуссурійських земель, дуже сприятливі для всіх овочевих культур, відомих в Україні. Тут географічні широти такі ж, скажімо, як на Харківщині. Від Хабаровська до Владивостока приблизно ті ж координати, як і на терені від Харкова до Сочі. І підсоння цілковито подібне, коли б не було різкоконтинентальне. Та проте хоч тут зими й надто суворі, зате літо спокійніше, ніж у нас; коротше, але буйніше, так би мовити, щодо вегетації всієї флори, зокрема й сільськогосподарських культур. На Уссурії вирощують навіть кавуни й дині, добре тут родять і садки. Гірше — на Середньому Амурі. Кавунів тут не вирощують, бо холоднуваті ночі та й властивості ґрунту не відповідні. Позначається й близькість смуги вічної мерзлини. Дині, хоч і родять, але погані. Із садками на Амурі так само гірше у зв'язку із зимовою холоднечею. Проте є й сади на Амурі, але так звані сланкі. Дерева на зиму доводиться прикопувати землею; навесні їх підводять і вони цвітуть і дають плоди (яблуні та груші). Росте й дика яблуня

(дерева, як дуби, а яблучка на них, як черешні, ще й висять китицями, мов на калині), але нікому не спаде на думку вивести шляхом щеплення окремий морозостійкий сорт яблук. Нетрі Приамур'я й Уссурійщини повні дикого винограду; до речі: досить непоганого й придатного до споживання. Його продають на станціях та базарах; роблять із нього вина, але культивувати новий, ліпший сорт, шляхом схрещення, досі ніхто не брався. У всякому випадку, крім дикого винограду, немає іншого.

Сприятливі умови для бджільництва. Раніше там було багато пасік. Немало їх і тепер. Пасічникують доволі культурно й мають великі доходи.

Хліборобські умовини

Городні культури — картопля, капуста, огірки, помідори, морква, редька тощо — дуже добре родять; то ж у підміських селах добре розвинене городництво на збут. Під час загального дозрівання овочів — все це на базарах дуже дешево, й села, віддалені від міст, не мають із городини особливого зиску (транспорт коштує дорожче, ніж за городину можна вторгувати), і доводиться все за безцінь здавати у кооперацію. Це в найкращому випадку, а взагалі воно гниє так, на пні.

Із збіжжя сіють переважно пшеницю ("сибірку", безосту). На увагу мисливців: у пшеницях багато перепелів, але вони чомусь не "підпадьомкають". Крім пшениці, сіють гречку, овес, зовсім не вирощують жита і ячменю. Землі Далекосхідного краю родючі й тільки іноді псують справу недоречні дощі, внаслідок яких урожай або гине зовсім, або маліє. Тоді хліборобам доводиться надолужувати за рахунок іншого. Через те, що саме хліборобство і взагалі сільське господарство залежне часто від кліматичних примх, не дає цілковитого забезпечення, люди вдались і вдаються до інших джерел прибутків: до мисливства, рибальства, лісорозробок, добування золота й до інших способів використання природних багатств цього краю. В нетрях там сила диких ягід (крім винограду), брусниці, журавлини, мохівки, багато горіхів —

лісових та кедрових. їх беруть не тільки для власного вжитку, а й заготовляють на збут. Ліси Приамур'я, а особливо — Приуссурійщини ще й нині багаті звіром і цінним хутром.

Колись українці мали високий життєвий рівень. Так було до совєтів. Дуже потужні, як на погляд наддніпрянців, існували селянські господарства. Якось я розмовляв із розкуркуленим дідусем (лубенцем до 1877 року, а потім уже зеленоклинцем), і той мені розповідав, яке він мав господарство. Мав стільки коней, що не знав, котрого як кличуть. Землі на одному місці ніколи два роки підряд не орав, бо мав її доволі. Зимою виставляв по 30 — 35 возів, заробляючи на вивозі краму, збіжжя та матеріалів на золотокопальні, в Китай тощо.

Заможність вважалась не окремим явищем тут; вона для українців була типова. Худоби тримали багато, бо її легко було годувати за таких багатющих випасів та сіножатей, які має цей край.

Працьовиті українці навіть у роки недороду не знали по суті скрути в нашому розумінні.

Давай!.. Давай!..

Інша річ при совєтах. Сколективізоване далекосхідне село зазнало надзвичайно тяжких злиднів, навіть порівняно з великоукраїнським селом.

Найбільшим нещастям було за останнє десятиріччя те, що селян просто-таки не вистачало на всі кампанії. Низка важливих галузей і всіляких гігантських об'єктів потребувала робочої сили, крім тієї, що її давало НКВС через Бамлаги та Дальлаги. То ж її тягли із села на "строкове" постачання.

Перше — посівна кампанія вдома. Тоді на рибу — давай людей, на сплав лісу — давай, на мисливство — давай, на золото — давай, на лісозаготівлі в зимі — давай... давай... давай...

Деколи доходило до абсурду. Колгосп має, скажімо, сто працездатних, а для плану треба двісті. Наслідок — селяни покірно, як вони кажуть самі, "Ішачили" на різних державного значення роботах за копійки, а вдома хліб стояв немолочений до лютого, а то й до березня. Та й і свій хліб — державний, і за нього доводилось відповідати головою. Це було типове для Далекосхідного краю — молотьба в лютому й березні. А ще типовіше — величезні поля нескошеної, засипаної снігом пшениці або скошеної і зв'язаної, але так і покинутої в полукіпках на зиму для кіз та фазанів, бо молотити ніколи. Не даремно про цей край дотепно казали: молоко рубають сокирою, хліб і м'ясо ріжуть пилкою, а збіжжя молотять у лютому, якщо його не домолотили фазани, бурундуки, миші та дикі кози. Воно було б смішно з такої молотьби, коли б внаслідок цього українське населення тієї землі не потерпало так, як воно виходило.

У зв'язку з такою жахливою цілорічною експлуатацією село знесилювалося й зубожіло. Люди вважали за велике щастя потрапити на якусь легшу кампанію, не на ліс, а на мисливство. Адже тут було вигідніше.

Українці — це прекрасні ловці

Мисливство було найприбутковішим промислом для далекосхідних українців-хліборобів в добу колективізації. Та й раніше воно давало значний прибуток. Мисливці там добрі, бо здебільша проходили в цій галузі вишкіл змалку, не для розваги полюючи, а здобуваючи засоби існування. Так, із 4000 мисливців, законтрактованих у 1937 році на промисел лише в Амурській області, було 90 відсотків українців. Так само і в попередні роки свідчили цифри заготівель.

Українці вважалися найліпшими виконавцями контрактів. На цьому питанні варто зупинитися окремо, оскільки це розкриває мало досліджену рису нашого народу. Упродовж десятиріч мої земляки виявили себе як незрівнянні мисливці і стоять на рівні з туземними мисливцями (цебто тунгусами, гольдами тощо). Досить сказати, що знамениті тигролови, що приборкують живцем манньчжурського тигра й то майже голіруч — а їх було лише три родини, — це були українці. Прізвища однієї родини, — Козини, з якими я мав приємність бути близько знайомим. Це щось незрівнянне у своєму роді.

Крім того, цікава така подробиця. На пантовій базі у Владивостоці довелось здибати таке: довго існував лише один китайський спосіб консервування знаменитих пантів для універсальних ліків у тибетській медицині. Це була китайська монополія. Потім з'явився елементарний спосіб. Але найдосконалішим показав себе винайдений мисливцями так званий "хахлацький" спосіб. Це з уст інструктора бази, що сміючись розказував про те, як українські звіролови винайшли дивний, ні з чим не схожий спосіб консервування такої делікатної сировини. Вони, мовляв, "печуть" їх у звичайній печі, як хліб, і досягають ліпших наслідків, ніж китайці за кілька-столітньої практики в цій галузі. Оці українці — вони ж чудові пантівники, цебто мисливці за пантами.

Наслідки більшовицького режиму

Отже, матеріальний рівень українського населення за останні десятиріччя став доволі низький. Це через колективізацію. Відходить воно на всілякі промисли. Багато із села взагалі втікають на копальні золота й заліза та різні підприємства. Село розбігається. Аж мусили прив'язувати його законом про заборону виходу з колгоспів.

Ця колективізація розполохала село, змусовила багатьох виїхати в Маньчжурію, не кажучи вже про загнаних на той світ і в табори та в безкінечні злидні. Та попри все те українське село борюкається і живе, тільки, на жаль, стираються його національні ознаки; вірніше,

далекосхідні українці дедалі більше втрачають своє національне обличчя, перетворюючись у "єдиний совєтський народ".

IV

За царського режиму

За царату, під час боксерського повстання в Китаї, що перейшло і на Амур, основне вістря російської національної політики було звернуте проти китайців.

Українці ж тоді, хоч і не мали ніякої національної та політичної волі, але й не зазнавали ніяких утисків. їх просто русифікували у школі, в церкві і вдома; вони ж як могли протиставили себе, стихійно зберігаючи мову, звичаї, традиції. І зберігали їх аж до совєтів.

Совєтська теорія і практика

За совєтів вістря повернулося в інший бік, згідно з тезами і приписами так званої ленінсько-сталінської національної політики. Хоч офіційно, за конституцією, кожна нація має право на рідну школу, пресу тощо, совіти зробили все, щоб українців на Далекому Сході всього того позбавити.

Існування на берегах Тихого океану компактної маси українців просто намагались обійти, хоч та маса у своїй основі україномовна. Особливо міцно зберігають мову і традицію жінки, матері. А звідси й діти говорять такою мовою, як і мати. Я зустрічав безліч жінок, що й по сьогодні говорять так, як вони говорили десь на Поділлі чи на Полтавщині п'ятдесят років тому, ще дітьми й дівчатами. Чоловіки, ідучи в армію чи в школу, чи взагалі, псують мову, але вони говорять і не російською мовою. Далекосхідний край, крім окремих мов, має ще і загальну мову — жаргон. Совіти зробили все можливе, щоб українського питання на Далекому Сході взагалі не існувало.

Лицем до китайців...

Китайці мали свою школу, свою пресу, свій театр. Скільки українських грошей вгачено на всі ці національні жести "лицем до Китаю", на всі ці латинізації китайської абетки, на газети, видавництва, олімпіади! Так само все це мали й корейці, доки їх не виселили до Казахстану, розв'язавши одним махом ціле корейське питання. Мали національну школу і все інше так само тунгуси, і гольди, і коряки, і чукчі — всі, всі...

Не мали нічого тільки українці. Проте були сили, які йшли наперекір і домагались таки для українців їм належного.

"Вітер з України"

В епоху Скрипника, а саме в 1932 — 33 роки, Буценко, що саме попав на Далекий Схід за гріхи (до цього він був на Україні секретарем ВУЦВИК'у), розпочав там українізацію на високу [...], українізацію Далекосхідного краю з осередком в Хабаровську. В 14 районах з українським населенням проводилась українізація всього державного апарату, шкіл, преси... Це були, як тоді було модно казати, "райони суцільної українізації". 14 районів — це майже всі основні райони Приамур'я й Уссурійського краю. Крім мережі шкіл, кожен район мав українську газету, бібліотеку. Була і загальнокрайова українська газета. Крайове українське видавництво (в формі окремого сектору в так званому "Дальгізі", що мав їх чотири — російський, український, китайський і далекосхідні українці дедалі більше втрачають своє національне обличчя, перетворюючись у "єдиний совєтський народ".

Схопилися за голову...

Хтозна, до чого воно дійшло б (у всякому разі я зустрічав корейця, митця іманської української газети, і цей кореєць — Кім-Гі-Сун — уже

говорив українською мовою) — хтозна, до чого воно дійшло б, кажу, коли б у Москві не схопилися за голову...

Буценка геть зняли і згодом десь заслали у табори. Редакторів порозганяли, школи позакривали, вчителів згодом посадили до льохів НКВС як "агентів фашизму", а для виправдання оголосили, що сам народ не хоче тієї української мови.

Розгромивши українізацію, московський уряд, одначе, всіляко підтримував приїзд туди всіляких бригад з України — хорів, театральних груп, окремих акторів, але це спеціально для армії. Крім того, її частини та деякі прикордонні залоги мали свої українські газети, де служили українці. Але це все тому, що армія та прикордонники складались переважно з українських вояків, що відбували тут службу за принципом більшовицького використання національностей; тож їм замилювали очі, щодо краси ленінської нацполітики, — служи, мовляв, далеко від батьківщини, але маєш рідну газету і все інше.

Українська пісня

Всі ці бригади виступали тільки перед вояцькою аудиторією, але бували випадки, коли такі виступи відбувалися й серед селян. Треба було бачити й чути як сприймали, з яким ентузіазмом відгукувалися далекосхідні наші земляки на такі концерти. Та їм щастило не часто. Через те село, та й українське населення міста, надолужувало на українських платівках до грамофону. Українська пісня в "грамзаписі" пройшла по всіх найглухіших закутках цих земель. І Литвиненко-Вольгемут та Петрусенко озвучують з одинаково великим успіхом і уссурійські нетрі й камчатські та коряцькі "закапелки" й чукотські снігові пустелі. І тих пісень українських понаучувались усі. Особливо "Розпрягайте, хлопці, коні", — цю співають навіть тунгузи.

Одначе, коли б Москва могла відмежувати українське далекосхідне село і від цього, — вона відмежувала б. Це було ясно для кожного.

Недарма, коли в 1934 році Довженко робив зйомки для свого "Аерограду" в Далекосхідному краю, він — Довженко, український кінорежисер, — не посмів навіть дрібницею виокремити українськість Далекого Сходу. Єдине, де він спромігся показати свою українську душу, та й пізнати Далекосхідну Україну, — це в номері хабаровського готелю. Тут уже він одвів серце разом із Фадєєвим, улаштувавши з ним турнір щодо знання української пісні. І виявилося, що Фадєєв, цей відомий російський письменник, уроджений зеленоклинець, знав тих пісень не менше від Довженка і навчався їх з дитинства на Зеленому Клині.

Наслідки більшовицького гніту

Проте "досягнення" совєтів для піднесення національної свідомості українців на Далекому Сході таки є. Всі оті нескінченні етапи з українцями, гнаними із заходу на схід і зі сходу на захід, відіграли свою роль. Не з іншого, то хоч із цього вони знають, хто вони і "чиї діти".

Все підсовєтське життя підсилило притаманну взагалі для Далекосхідних українців тугу за рідним краєм. Одначе для цих наших земляків властиве прив'язання до нової батьківщини. Часто можна почути від них про те, щоб поїхати подивитися, як там в тій Україні, але з тим, щоб повернутися назад...

Українська колонізація за совєтів

Попри все своє ігнорування українського питання в Далекосхідному краю, совіти, одначе, продовжували й підсилювали заселення його українцями. Заохочували демобілізованих із армії українців осідати на Зеленому Клину, впливали на всіляких фахівців з усіх галузей, щоб тут працювали. Партійні кадри з України перекидали сюди порядком партмобілізації. Так само засилали й репресованих на так зване вільне заслання. Концтаборовикам, по скінченні термінів, також охоче дозволяли селитися і працювати в цьому краю, навіть заохочували до

цього. Одночасно ж провадили і планове переселення селян з України на Далекий Схід. Та це не були оті переселенці часів царату, оті відважні перші піонери, добровольці, конкістадори. Це були примусові засланці. Сюди змушували перевозити навіть окремі колгоспи. Та під час колективізації в Україні в цей край кинулося добровільно багато селян, рятуючись од розкуркулювання. Та, гай-гай, тут вони потрапили в таку ж кашу і розпорошилися по всіх усюдах — по золотих копальнях, по різних містах. Навіть у Біробіджані з'явилось їх немало, у цій далекосхідній жидівській Палестині, де, до речі, більше українців, ніж жидів. Бо всі жиди геть розбіглися і тільки партійна й урядова верхівка, складена із самих жидів, репрезентувала ту жидівську расу.

"Дівоча армія"

В роки 1936 — 37 наїхало до Далекосхідного краю багато дівчат з України. Це було в час штучно викликаного руху так званих "хетагуровок", спричиненого недостачею жіноцтва на цій благословенній землі... Армія, флот, концтабори — все це виходило, демобілізувалось, осідало — одні женихи. Треба було їх одружувати. То ж, туди й рушила ціла "дівоча армія". Багато гарних дівчат понаїздило з України. Не знаю, чи всі вони повиходили заміж, чи, може, повтікали назад, додому, але було серед них багато наречених із вищою й середньою освітою, фахівців.

Шлях злиднів і сліз

Крім усього цього допливу й довозу українців у Далекосхідний край на постійне помешкання, було тут завсігди ще багато тимчасового, так би сказати, рухомого українського люду, що вічно виповнював поїзди, пароплави, стації та пустирі, — ці нескінченні потоки заробітчан, контрактованих з України на рибні промисли: у Примор'я, на Сахалін, Камчатку. [...] Коли ж до цього заробітчанського пересування додати постійний рух етапних поїздів та нескінченні ряди концтаборів при будованій новій залізній дорозі, виповнених засудженими українцями, —

то далекосхідну залізничну магістраль у ці роки можна сміливо назвати дорогою злиднів, розпачу і сліз українського народу.

Стійкість раси

Цікаве питання про стійкість українського корінного народу на Зеленому Клині щодо фізичної асиміляції. Я не збираюся тут висвітлювати його докладно, бо це потребує окремого дослідження, точніше окремої праці. Але деякі підмічені випадки підтверджують думку про абсолютну відпорність українського народу на асиміляцію з народами неслов'янського кореня. Скажімо, з тунгузцями, китайцями тощо. Так за шість років я не подибував і не чув ні про один випадок одруження тунгуза чи гольда, чи навіть корейця з українкою, а українця — з жінкою цих народностей. Розмова з хлопцями та дівчатами на цю тему викликають тільки регіт.

Щодо подружжя московок із іншими представниками, то це явище поширене. За весь час я знав лише два випадки подружжя українок із китайцями (власне, маньчжурами). Але це винятки, що лише підтверджують правило: українки відчувають фізичну відразу й погорду до китайця.

Дивовижна родина

Розкажу дещо про одну мішану маньчжурсько-українську родину. В селі Сагібовому на Амурі жила родина, де чоловік був китаєць (маньчжурин), а жінка — молода й дуже гарна українка. Вийшла заміж за китайця "з лихої години". Приїхала на Амур, утікаючи з України від колективізації, і потрапила знову в таку ж халепу. До того ж втратила батьків і всяку моральну та матеріальну підтримку. Вийшла, як вона сама каже, здуру, за китайця, а саме тому, що китайців не силували до колгоспів. Матеріально жили вони дуже добре. Чоловік кохав свою дружину і робив усе, щоб вона ні в чому не мала нестачі. Але з боку морального все уявлялося трагічно. Перше, що я побачив, зайшовши до

хати, і що впало мені в око, це гарна дівчина, яка колихала в колисці немовля. Біля печі поралась ставна чепурна молодиця, про яку можна було зразу сказати, що це полтавка, та-кий-бо вона мала виразний тип полтавської жінки. Дівчинка біля колиски, років п'яти-шести, коли дитинка заплакала, раптом розгнівалась:

— Мамо, і чого це чортове китайча плаче! Говорила дівчинка добірною українською мовою, а колихала вона свою рідну сестричку. З її слів можна було пізнати, що вона під впливом материних настроїв...

— Звідкіля Ви, — спитав я жінку, — і чи давно Ви тут?

— Недавно, — відповіла, — з Опішнього... Там... Коло Полтави.

— З Опішнього? Це там є Нільське, Глинське, Куземине...

Жінка аж поставила гайлію і приголомшено витріщилась на мене.

— Так Ви так само звідтам? Ой, Боже! Розкажіть, як же там... — і жінка заплакала.

Я розказав, "як же там". А потім спитав, чи скучає вона за рідною землею. А як вона зітхнула, спитав, чого б їй не поїхати туди та не глянути, не побувати там у гостях.

Жінка важко махнула рукою десь у вікно (там на дворі йшов її чоловік — високий, ставний, але маньчжур):

— Куди (...) поїдеш?.. Кому його покажеш?!

Це була ціла трагедія для нещасної жінки. Проте діти в них були гарні. І вчила вона старшу дочку рідної мови (...). Але як вірна дружина, як жінка не з тих розбещених вертихвосток, а вихована в чесній родині,

вона покірно терпіла свою недолю. Жили вони мирно, ніколи не сварились, вона своє горе носила в собі. Коли були на самоті, то ще нічого, а на людях їй було соромно, либонь.

Мені стало шкода і його, і її, і дітей, особливо старшенької, що ЇЇ звали Ніна. Таке чепурне, миле, гарне дівча. Зовнішністю нічим не нагадувало, що в неї батько китаєць, хіба тільки тим, що шкіра на обличчі була ледь матова. Дівчинка ця була настроєна проти батька. Коли я спитав її, де батько, вона понуро покрутила головою і мовила: "нема..." "Та де ж? Далеко?.. А це ж хто?" — показав я у вікно. "Ц є — папа"? — Так зневажливо. Бо ж чує материне настановлення.

Українських дітей багато

Щодо подруж українок і українців із жидами, то в умовах далекосхідного села це взагалі виняток. Інша річ — подружжя з білорусами, росіянами та іншими слов'янами. Це явище доволі поширене. Таких мішанців родиться чимало. Але чистих українців все ж таки більше. Взагалі треба сказати, що дітлахів по далекосхідних українських селах дуже багато. Може, як ніде!

VI

Почуття окремішності

Хоч царський уряд і вважав Далекосхідний край нероздільно своїм, чи, як казав пізніше Ленін, "нашенським", але він був таким лише формально. В суті ж, Далекий Схід не був російським.

Цей край окремий, відмінний, з постійним і то виразним відосереднім тяжінням до російської імперії. Недарма ж у традиції корінних далекосхідників збереглося і тримається міцно й досі підсвідоме, але вперте переконання, яке не дозволяє визнавати себе за Росією, а за окремий край. Хоч як прагнули всілякі Муравйови-Амурські перетворити

його на справжню Росію, але з цього нічого не виходило. І не вийшло, як довели потім події 1917—20 років. Зумовлене це, найперше, національним складом населення далекосхідних земель. Це в усякому разі більша Україна, ніж будь-яка інша держава Москалі не утворили тут ні більшості!, ні масового активу. І тільки вища адміністрація складалася з росіян.

Ця національна відмінність, плюс територіальна відірваність від Росії (між Зеленим Клином і Москвою лежало чергою якихось 10 тисяч кілометрів пустель, нетрів і московських земель) — тривала впродовж цілих десятиліть. Отже, будь-які тісніші взаємини з Московією були зовсім виключені. Не вдіяли тут багато і прокладені згодом дві залізниці — КВЖД і Транссибірська. Вони здійснювали тільки адміністративний зв'язок, але ніяк не розв'язували питання цілковитого змосковлення людських мас цієї окремої землі. Значить, віддалення від Росії і слабі та неможливо розтягнуті комунікаційні шляхи не витворили економічного тяжіння населення Далекосхідного краю до московської метрополії. До революції, себто до організації знаменитого совєтського "кордону на замок", населення Далекого Сходу мало тісніший економічний зв'язок із Китаєм, Японією, Америкою та Кореєю, ніж із Росією. Кордони тоді були, по суті, відкриті, пристані — так само. А природні гавані на всьому узбережжі частіше бачили в себе гостей із Америки та Японії, аніж із Росії. Населення не визнавало на суходолі кордону й ходило собі не тільки в куми до родичів в Маньчжурію та Китай, а й ходило з транспортами, з торговельними валками туди й назад.

Економічне відосереднє тяжіння

Китайці у Далекосхідному краї тримали основну торгівлю та обмін, а також вивіз із краю всякої сировини. Вони ж і постачали населення всім із Китаю, Маньчжурії та й із Англії і Америки — крамом та зброєю. Українські ловці і хлібороби старшого покоління розповідають, як живі свідки, про ці взаємини з близькими й далекими сусідами. На пристанях Далекого Сходу вантажили і вивантажували товари чужоземні купці, порядкував чужоземний капітал — американський, японський тощо.

У взаєминах із цими сусідами росло і розвивалось далекосхідне село, росло і розвивалось далекосхідне місто, народжувалось своє купецтво, підприємці, шукачі золота тощо.

Добробут залежав тут найменшою мірою від взаємин із Московією. Це економічне відосереднє тяжіння від Росії, ці постійні й тісні взаємини з сусідами тривали десятиліттями. І це позначилося й на психіці населення у ставленні до Москви як до чужини. Це було природне, неминуче, і цьому імперія не була в силі зарадити.

Ще й досі серед корінного населення не скажуть вам, що це тут Росія. Навпаки, вони вважають, що Росія десь там, Бог його зна й де. На запит: "Звідкіля ви сюди приїхали?", кажуть: "З Росєї". "Куди поїхав?" — "В Росєю".

Далекосхідний зрив

Особливо ж яскраво виявились відосередні сили в 1917—20 роках, коли в хаосі розпаду російської імперії на Далекому Сході утворилася окрема Далекосхідна Народна Республіка. Але це не виринуло раптом. Це було вислідом довголітнього тяжіння до окремішності, до політичної і господарської незалежності. Тут існувало стихійне, однодушне прагнення всіх національностей відокремитись од Москви — геть за всяку ціну.

На денному порядку стала тоді справа виникнення окремої демократичної держави. Строкатість національного складу могла вилитися зразу тільки в таку форму. Пізніше, коли б не втручання зовнішніх сил, у цій молодій республіці, само собою, настало б питання чиєїсь національної зверхності; і за правом більшості, за виявленням великої активності, те право, безперечно, було б за українцями. Точніше, за уссурійським та амурським козацтвом. Без сумніву. Ця українська республіка постала б, очевидно, не в нашому розумінні, але в Зеленому Клині сприяли особливі умови.

Коли утворилася Далекосхідна Народна Республіка і встряла в боротьбу з московськими реакційними збройними силами та з чужоземними інтервентами, червона Москва була заслаба, щоб протиставитись утворенню самостійної, небільшовицької ДНР, а ще більше слаба, щоб допомогти їй у боротьбі. В ті часи Москві було не до того, вона взагалі забула на той час, що ще десь існує Далекий Схід. Та згодом червоні політики схаменулись і проголосили утворену народом ДНВ "буферною державою", плодом, нібито совєтської ленінської стратегії.

Не встоялись

Отруйна нова ідеологія, облудні гасла, неперевершений агітаційний сприт і, нарешті, зброя та ЧК — зробили своє діло. Далекосхідна Народна Республіка, що вела героїчну боротьбу за незалежність, піддалася облудному більшовизмові. І так скінчилася епопея зриву Далекосхідного краю. Пішли в зубожіння імена Шевченка — коменданта уссурійських козаків, і дідугана Чорновола, ініціатора та голови першого Всеукраїнського Війська Народного З'їзду — українські імена героїв, що шаблею писали історію народних воєн. Ідуть у непам'ять імена Шевчука, Безрідного, Путрі ("Старика") та інших визначних українців, борців за незалежність ДНР.

Ці вихідці з нашого народу уславились, розбиваючи таких генералів, як Семенов і Каппель. Та пізніше, по кількох роках, у відплату за "заслуги перед народом" вони самі десь безслідно загинули у льохах підступного ЧК.

Загроза існування

Настали більшовицькі злидні... Почалося від розгрому заможного села шляхом розкуркулення, розігнання уссурійських та амурських козаків, переселення з прикордоння усіх непевних сіл. Посилилася московсько-жидівська колонізація. Навіть виник цілий жидівський

район. Пішло безапеляційне роззброєння всього населення (колись тут зброю мали всі, хто хотів і скільки хотів). Замовкло все, "благоденствуючи"...

* * *

Який той Зелений Клин буде надалі і як там поводитиметься і почуватиметься українське населення в майбутньому — це залежить від багатьох причин. Ми не хочемо бавитись у пророків. Ми лише думаємо, що, коли на Далекому Сході все залишатиметься в такому стані, як досі, то за яких пару десятиліть, внаслідок послідовної й нещадної русифікації, про українців у Далекосхідному краю самі ж українці розповідатимуть казки, так само, як і про уссурійських тигрів.

І тоді прийдуть московські балалаєчники й будуть складати биліни про руських конкістадорів, стародавніх переможців, що своїм потом і кров'ю утвердили російську імперію на Тихому океані.

"Краківські вісті" Ч.Ч. 40/43(25-29 лютого), 47(4 березня), 49(7 березня).